

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในทางทฤษฎีสังคมวิทยาตะวันตกนั้นลงความเห็นร่วมกันว่า “มนุษย์นั้นเป็นสัตว์สังคม” เพราะมนุษย์นั้นไม่อาจอยู่ตัวคนเดียวได้ หากต้องพึ่งพาอาศัยกันและกันในการตอบสนองความต้องการต่างๆ เพื่อช่วยให้แต่ละคนสามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้ การอยู่รวมกันเป็นกลุ่มจึงเป็นลักษณะตามธรรมชาติของมนุษย์^๑ ซึ่งการที่มนุษย์ต้องอยู่ร่วมกันและพึ่งพาอาศัยกันเช่นนี้เอง จึงทำให้มนุษย์จำเป็นต้องมีแบบแผนในการกระทำระหว่างกัน (Social Interaction) ในสถานภาพและบทบาทที่แตกต่างกันไปเพื่อให้สังคมของมนุษย์นั้นดำรงอยู่ได้อย่างผาสุก^๒

ในระยะแรกเมื่อสังคมของมนุษย์เริ่มก่อเกิดขึ้นนั้น เรื่องที่มนุษย์ได้ตกลงร่วมกันนั้นมีอยู่หลายๆ ประการด้วยกัน อาทิ เรื่องการร่วมแรงกันในการล่าสัตว์ขนาดใหญ่เพื่อใช้เป็นอาหาร การหาของป่า การช่วยกันป้องกันอันตรายจากสัตว์ร้ายและความแปรปรวนของธรรมชาติ ฯลฯ เมื่อสังคมของมนุษย์เติบโตขึ้นเป็นสังคมหมู่บ้านแล้ว เรื่องที่มนุษย์ตกลงกันจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการปักปันเขตแดน การจัดสรรพื้นที่ในการเพาะปลูกพืชเพื่อใช้เป็นอาหาร การเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น ส่วนในเรื่องเกี่ยวกับการป้องกันการละเมิดสิทธิซึ่งกันและกันโดยใช้บรรทัดฐานทางสังคมเข้ามา

^๑ สุพัทธา สุภาพ, **สังคมวิทยา**, (กรุงเทพฯ: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๙), หน้า ๓.

^๒ เกี่ยวกับประเด็นนี้มีเรื่องที่น่าสนใจอธิบายไว้ในหนังสือเรื่อง “ปัญญาวิวัฒน์” ของ สมัคร บุราวาศ โดยอ้างถึงหนังสือเรื่อง “Journey to the Far Amazon” ที่เขียนโดยนักสำรวจชื่อ Alan Gheer Brant ที่ได้พบกับมนุษย์กลุ่มหนึ่งชื่อ “Guaharibos” ซึ่งมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่คล้ายกับเผ่าเผ่าตองเหลืองที่ยังไม่ได้วิวัฒนาการตนเองให้เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสของโลกที่เปลี่ยนแปลงไปแต่อย่างใด เพราะยังคงอาศัยอยู่ตามป่าทึบและลึก มีวัฒนธรรมที่เป็นอย่างเดียวกับมนุษย์พาลีโอลิธิคในยุคหินเก่า มนุษย์กลุ่มนี้ยังไม่มี การเพาะปลูกเลี้ยงสัตว์ หากยังคงดำเนินชีวิตแบบ “ไล่ล่าหาเก็บ” อยู่ ดังนั้นกระบวนการทางสังคม การกำหนดสถานภาพบทบาทใดๆ จึงยังไม่ปรากฏว่ามีให้เห็นอย่างชัดเจน ซึ่งแม้ในปัจจุบันนี้เรายังสามารถศึกษามนุษย์ที่คงสภาพสังคมดั้งเดิมเช่นนี้ได้บ้างตามพื้นที่ในทวีปแอฟริกา หรือออสเตรเลีย เป็นต้น, ดูใน สมัคร บุราวาศ, **ปัญญาวิวัฒน์: กำเนิดและวิวัฒนาการแห่งปัญญาของมนุษยชาติในอดีต, พิมพ์ครั้งที่ ๓**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๐), หน้า ๑๙๕-๑๙๗.

ช่วยกำหนด เรื่องวิถีชีวิตของกลุ่มชน การจัดวางตำแหน่งของโครงสร้างต่างๆ ในสังคม การแบ่งหน้าที่ของสมาชิกในสังคม รวมทั้งเป้าหมายและค่านิยมของสังคม ฯลฯ นั้นเป็นข้อตกลงที่มนุษย์จะได้ตกลงร่วมกันหลังจากที่สังคมมนุษย์ได้วิวัฒนาการขึ้นจากเดิมจนมีความซับซ้อนมากขึ้นอีกระดับหนึ่ง โดยเฉพาะในช่วงหลังจากที่สังคมหมู่บ้านได้วิวัฒนาการมาสู่ความเป็นสังคมนครรัฐแล้วนั้น^๓

สังคมนครรัฐนั้นเป็นสังคมที่มีความสลับซับซ้อนยิ่งกว่าสังคมหมู่บ้านที่จัดตั้งกันอย่างหลวมๆ ตามลุ่มแม่น้ำต่างๆ นั้นหลายเท่าตัว ความเป็นนครรัฐนั้นเกิดขึ้นได้เพราะการแลกเปลี่ยนสินค้า การค้าขาย การเก็บภาษีการค้าและการเก็บค่าเช่าที่ดิน ซึ่งต่อมากิจกรรمله่านี้ได้มีส่วนผลักดันให้เกิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้างในระบบสังคมของมนุษย์อย่างกว้างขวาง การค้าก่อให้เกิดการผลิตสินค้าเพิ่มเติม การผลิตสินค้าก่อให้เกิดความต้องการวัตถุดิบเพิ่มเติม และความต้องการวัตถุดิบที่เพิ่มขึ้นได้ก่อให้เกิดความต้องการในที่ดิน ซึ่งท้ายที่สุดกิจกรรمله่านี้ได้ชักนำให้เกิดสงครามและสู้รบเพื่อแย่งชิงดินแดนระหว่างกันอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

เมื่อสังคมถูกเปลี่ยนแปลงโครงสร้างใหม่เพราะการขยายตัวขึ้นดังกล่าว ความจำเป็นในการจัดการกำลังคนให้ทำตามหน้าที่ของตนจึงมีมากยิ่งขึ้นเช่นกัน หัวหน้าเผ่าในหมู่บ้านได้กลายเป็นหัวหน้าชาติกุลและหัวหน้าชาติกุลได้กลายมาเป็นราชาผู้มีอำนาจสูงสุดในรัฐ^๔ สงครามระหว่างรัฐได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญให้เกิดการรวบรวมกำลังพลเมืองมาเป็นทหาร มีการแบ่งกลุ่มเชลยศึกให้เป็นแรงงานและทาส ส่วนหนึ่งของพวกทหารได้ถูกนำมาใช้สำหรับรักษาความสงบในเมือง พลเมืองส่วนอื่นที่นอกเหนือจากนั้นก็ยังคงทำหน้าที่ในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ ผลิตอาหาร ทำเกษตรกรรม เป็นช่างฝีมือ ตลอดจนให้การอบรมเลี้ยงดูสมาชิกใหม่ของนครรัฐให้เติบโตมาเป็นพลเมืองที่ดีต่อไป รูปแบบการขยายตัวของสังคมเมืองในลักษณะที่กล่าวมานี้สันนิษฐานว่าเริ่มขึ้น

^๓ ดินแดนที่มนุษย์ได้ตั้งหลักแหล่งที่สำคัญ ๔ แห่งในโลกได้แก่ ๑) แถบลุ่มแม่น้ำไนล์ในอียิปต์ ๒) แถบลุ่มแม่น้ำไทกริส-ยูเฟรติสในเอเชียตอนใต้ ๓) แถบลุ่มแม่น้ำสินธุในเอเชียตอนใต้ และ ๔) แถบลุ่มแม่น้ำเหลืองในประเทศจีนตอนเหนือ ดูใน: วิธมา ศรีธัญรัตน์, **อารยธรรมตะวันออกและตะวันตก**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔.

^๔ สมัยคร บราวาศ, **ปัญญาวิวัฒน์: กำเนิดและวิวัฒนาการแห่งปัญญาของมนุษยชาติในอดีต**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๐), หน้า ๑๙๗.

ตั้งแต่ในช่วงปลายยุคหินใหม่จนถึงในช่วงต้นของยุคโลหะเมื่อประมาณ ๗,๐๐๐-๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว^๕

เมื่อกล่าวถึงปรัชญาแนวคิดและพัฒนาการความเป็นพลเมือง (Citizenship) นั้นพบว่า มีมายาวนานแล้ว โดยเริ่มขึ้นในยุคกรีกโบราณเมื่อกว่า ๒,๐๐๐ ปีที่ผ่านมา^๖ ซึ่งแนวคิดดังกล่าว สัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นกับเรื่องของการเมืองที่แสดงไว้อย่างชัดเจนว่า “ใคร” คือพลเมือง (Citizen) คุณลักษณะของพลเมืองและหน้าที่ของพลเมืองนั้นมีอะไรบ้าง รวมทั้งขอบข่ายเรื่อง สิทธิ หน้าที่ (และความรับผิดชอบ) ที่พลเมืองต้องมีต่อรัฐหรือดินแดนที่ตนอาศัยอยู่^๗ ฯลฯ ดังที่ นักวิชาการด้านการเมืองการปกครองชาวตะวันตกหลายท่านได้อ้างอิงถึงแนวคิดสำคัญเกี่ยวกับ ความเป็นพลเมืองตะวันตกที่มีมาแต่ยุคกรีกโบราณไว้มากมาย อาทิ

“สำหรับอริสโตเติล การเกิดมาเป็นคน ก็เท่ากับเป็นเรื่องของการเมืองอยู่แล้วในเล่ม ๓ ของ Politics อริสโตเติล เห็นว่าการเป็นพลเมืองก็คือการเข้าร่วมส่วน หรือการเป็นสมาชิกของ ชุมชนเมือง (Polis)...คือการเข้าไปจัดการและดูแลเรื่องอำนาจและปกป้องชุมชนการเมืองนั้น การเป็นพลเมืองเป็นเรื่องของการลงมือทำ...เป็นชีวิตที่ต้องมีคุณธรรม”

^๕ สมัคร บุราวาศ, **ปัญญาวิวัฒน์: กำเนิดและวิวัฒนาการแห่งปัญญาของมนุษยชาติในอดีต**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๑๙๔.

^๖ แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองซึ่งปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนนั้น ในเบื้องต้นสามารถศึกษาได้จากงานของเพลโต ที่ชื่อ “The Republic” ซึ่งมีเนื้อหาที่แสดงเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองไว้อย่างละเอียด โดยการเรียบเรียงมีลักษณะเป็นการเล่าเหตุการณ์การสนทนากันระหว่างบุคคลต่างๆ ที่อยู่ร่วมในยุคสมัยเดียวกัน เช่น การสนทนาระหว่างโสเครตีสกับเซฟาลุสและโกลคอนเกี่ยวกับเรื่องความเที่ยงธรรม บทสนทนาเรื่องความยุติธรรม เรื่องรัฐที่ไม่ดีและพลเมืองในรัฐ ฯลฯ ดูรายละเอียดใน เพลโต , อุดมรัฐ (The Republic) แปลโดย ปรีชา ช้างขวัญยืน, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

^๗ การเรียกร้องเรื่องสิทธิ หน้าที่ ความรับผิดชอบนั้นเริ่มต้นตั้งแต่ราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ -๑๙ ซึ่งในระยะ ๑๐๐ ปีนั้น ชาวยุโรปต่างกล่าวถึงหลักพื้นฐานของกฎธรรมชาติ ๔ ประการได้แก่ ๑) ความยุติธรรมเป็นธรรมชาติของมนุษย์ ๒) กฎธรรมชาติเป็นกฎแห่งเหตุผล ๓) กฎธรรมชาติเป็นกฎสากล ๔) มนุษย์ทั้งหลายเท่าเทียมกันตามธรรมชาติดูรายละเอียดใน: พันเอก (พิเศษ) นวม สงวนทรัพย์, **เพศศึกษาแนวพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๘๓-๘๔.

“ในยุคกลาง เมื่อคนออกจากชนบทเพื่อเข้าเมือง ก็คือเพื่อเข้าไปหาอารยธรรม,จะไปเป็นคนเมืองก็คือทำให้คนชนบทคนนั้นเข้าไปเป็นพลเมือง...”^๔

ด้วยการที่วัฒนธรรมตะวันตกได้กำหนดความหมาย คุณลักษณะ คุณค่าของ “พลเมือง” ไว้อย่างชัดเจนดังกล่าว ได้ทำให้องค์ความรู้เรื่องพลเมืองแบบตะวันตกนั้นเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางซึ่งต่อมาได้แผ่ขยายเข้ามาอยู่ในวัฒนธรรมของชาวตะวันออกด้วยจนถึงปัจจุบัน และยิ่งไปกว่านั้นยังได้กลายเป็นหลักยึดเหนี่ยวอยู่ในแวดวงวิชาการด้านรัฐศาสตร์ การเมืองการปกครอง สังคมวิทยา มานุษยวิทยาทั่วโลกไปแล้วอย่างสำคัญ ทำให้เชื่อกันโดยทั่วไปว่าความรู้ความเข้าใจเรื่อง “พลเมือง” ในรูปแบบที่กล่าวมานี้คือสูตรสำเร็จที่ใช้ในการบริหารจัดการ การปกครองผู้คนที่สมบูรณ์ที่สุด และหากจะมององค์ความรู้ใดๆ เกิดขึ้นมาแทนที่ก็อาจไม่มีความสมบูรณ์เท่า หรือหาไม่แล้วก็ต้องมีการรื้อสร้างปรัชญาและแนวคิดด้านนี้กันใหม่ซึ่งจะต้องใช้เวลาอีกเนิ่นนาน ซึ่งความเชื่อที่ว่านี้ก็ยังคงมีอิทธิพลต่อชนชั้นปกครอง นักวิชาการด้านรัฐศาสตร์ และสังคมศาสตร์สาขาอื่นๆ อย่างยิ่งมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งในด้านหนึ่งหลังจากการศึกษาแนวคิดเรื่องพลเมืองมาแล้วระยะหนึ่งได้ทำให้ผู้วิจัยเกิดความสนใจที่จะศึกษาเพื่อให้ได้คำตอบว่าคุณลักษณะความเป็นคนดีที่สังคมต้องการที่แท้จริงแล้วนั้นเป็นอย่างไร^๕ ตัวชี้วัดเกี่ยวกับความเป็นคนดีนั้นมีอยู่หรือไม่ หรือหาก

^๔ ธเนศวร เจริญเมือง, แนวคิดว่าด้วยความเป็นพลเมือง, เอกสารวิชาการลำดับที่ ๒๓ วิทยาลัยพัฒนาการปกครองท้องถิ่น สถาบันพระปกเกล้า, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท โรงพิมพ์คลังวิชา จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

^๕ ในระยะที่ผ่านมาไม่นานนี้รัฐบาลได้มีการจัดทำแผนยุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนาพลเมืองโดยให้ชื่อว่า “ยุทธศาสตร์พัฒนาการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง พ.ศ. ๒๕๕๓-๒๕๖๑” โดยมีการจัดตั้งคณะอนุกรรมการขึ้นมาชุดหนึ่งเรียกว่า “คณะอนุกรรมการด้านพัฒนาการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองดี” ซึ่งสาระสำคัญตอนหนึ่งที่ปรากฏในตอนต้นของเอกสารนี้ระบุถึงคุณลักษณะที่สำคัญของพลเมือง ๖ ประการ ได้แก่ ๑) มีอิสรภาพ (liberty) และพึ่งตนเองได้ (independent) ไม่อยู่ภายใต้การครอบงำของระบบอุปถัมภ์ ๒) เคารพสิทธิผู้อื่น ไม่ใช้สิทธิเสรีภาพของตนไปละเมิดสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น ๓) เคารพความแตกต่าง มีทักษะในการฟัง และยอมรับความคิดเห็นที่แตกต่างจากตนเอง ๔) เคารพหลักความเสมอภาค เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น และเห็นคุณค่าเทียมกันมองคนเป็นแนวระนาบ ไม่ใช่แนวดิ่ง ๕) เคารพกติกา เคารพกฎหมาย ใช้กติกาในการแก้ปัญหา ไม่ใช่กำลัง และยอมรับผลของการละเมิดกฎหมาย ๖) รับผิดชอบต่อสังคม ตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม กระตือรือร้นที่จะรับผิดชอบต่อและร่วมแก้ไขปัญหาดังคมโดยเริ่มต้นที่ตนเอง ดูรายละเอียดใน: วรากรณ์ สามโกเศศ, “การศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง”, มติชน. [ออนไลน์]. ๑๒ ย่อหน้า. แหล่งที่มา: [http://www.moe.go.th/moe/th/news/\(๑ มี.ค. ๒๕๕๔\)](http://www.moe.go.th/moe/th/news/(๑ มี.ค. ๒๕๕๔)).

ตัวชี้วัดดังกล่าวมีอยู่ สังคมได้ใช้หรือได้ปฏิบัติตนอย่างสอดคล้องกับตัวชี้วัดดังกล่าวแล้วหรือไม่ เพียงใด และโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธศาสนาได้มีท่าทีเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองนี้อย่างไร ซึ่งชุดคำถามเหล่านี้เป็นชุดคำถามสำคัญที่เก็บอยู่ในความคิดของผู้วิจัยสืบมา รวมกับเมื่อผู้วิจัยได้มีโอกาสได้ศึกษารวบรวมเอกสารการวิจัยที่เกี่ยวข้องมากขึ้นแล้วยังพบว่าความสนใจในเรื่องนี้มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นกับกระบวนทัศน์ (Paradigm) ที่เกี่ยวกับการเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม ความเป็นพลเมืองที่ดี คุณลักษณะแห่งประชากรโลกและเรื่องโลกาภิวัตน์ (Globalization)^{๑๑} อย่างแยกกันไม่ออก รวมทั้งพบว่าในงานวิชาการและงานวิจัยเป็นจำนวนมากที่เกี่ยวกับการศึกษาและการพัฒนามนุษย์ทั้งในสาขาสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และพุทธศาสตร์ นั้นได้มีการรวบรวมวิเคราะห์ สังเคราะห์ความรู้ชุดนี้ไว้บ้างแล้วเพียงแต่ยังขาดการนำองค์ความรู้ดังกล่าวมาเชื่อมโยงกันให้เป็นระบบ ดังนั้นเมื่อความสนใจทั้งสองส่วนนี้มาผนวกเข้าด้วยกัน ในที่สุดผู้วิจัยจึงตัดสินใจที่จะดำเนินงานวิจัยขึ้นนี้เพื่อหวังว่าจะได้สร้างและพัฒนาองค์ความรู้จากการวิจัยในครั้งนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

อนึ่ง ในช่วงหลายปีมานี้ (๒๕๔๙-๒๕๕๓) ประเทศไทยของเราเองและรวมทั้งหลายประเทศในโลกต่างเกิดปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองเพิ่มขึ้นเป็นอันมาก กล่าวเฉพาะภายในประเทศของเราเองระดับความขัดแย้งนั้นรุนแรงมากจนกระทั่งถึงในขั้นที่สังคมเกิดความแตกแยกอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน มีการแบ่งฝักแบ่งฝ่ายและต่างได้แย้งกันในประเด็นทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจจะหว่านกันผ่านระบบการสื่อสารของตนอย่างต่อเนื่อง ฯลฯ

^{๑๑} เกี่ยวกับประเด็นนี้ พรพรรณ วีระปริยากร อาจารย์ประจำ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้นำเสนอประเด็นที่น่าสนใจไว้ในวิทยานิพนธ์ปริญญาพัฒนศึกษาศาสตร์ดุขฎิบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เรื่อง “ การสร้างคุณธรรมความเป็นพลเมืองในชุมชนไทย” หลายประเด็น เป็นต้นว่า “...การศึกษาเรื่องคุณธรรมความเป็นพลเมืองเป็นคุณลักษณะหรือคุณสมบัติขั้นพื้นฐานที่จำเป็นและมีประโยชน์ต่อความเป็นพลเมือง ของบุคคลในสังคมประชาธิปไตยปัจจุบัน เป็นกระบวนการในการขับเคลื่อนขบวนการประชาสังคม อันเป็นความเคลื่อนไหวของภาคประชาชนที่จะเข้าใจในสิทธิหน้าที่ความเป็นพลเมือง...” ฯลฯ ดูรายละเอียดใน: พรพรรณ วีระปริยากร, “การสร้างคุณธรรมความเป็นพลเมืองในชุมชนไทย”, วิทยานิพนธ์พัฒนศึกษาศาสตร์ดุขฎิบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๕๓), หน้า ๖-๑๕.

กลุ่มคนกลุ่มหนึ่งที่เรียกตนเองว่า “ไพร่”^{๑๑} ได้ลุกขึ้นมาเรียกร้องสิทธิและอำนาจความพลเมืองตามระบอบประชาธิปไตยและต่อสู้กันอย่างเอาเป็นเอาตายกับอีกฝ่ายหนึ่งที่เห็นตรงข้าม ขณะที่ฝ่ายที่เชื่อว่าตนเป็นผู้ “ปกป้องสถาบัน” นั้นก็พยายามแสดงบทบาทต่อต้านตามทัศนะของฝ่ายตนอย่างเต็มที่ กล่าวกันอย่างเป็นธรรมดาแล้วจะเห็นได้ว่าทั้งสองฝ่ายที่ขัดแย้งกันนี้ควรนับว่าต่างก็ได้พยายามปฏิบัติตนในฐานะ “ พลเมือง” ของประเทศที่จะต้องรักษาสีทิวทัศน์อำนาจตามระบอบประชาธิปไตยด้วยกันทั้งสองฝ่าย ซึ่ง ณ ปัจจุบันความขัดแย้งอันรุนแรงนี้ก็ยังคุกรุ่นอยู่และยังไม่มีทีท่าที่จะสงบเย็นลงได้ ทั้งนี้ปัญหาดังกล่าวไม่เพียงก่อให้เกิดความขัดแย้งทางสังคมในเชิงทัศนคติและความเห็นที่แตกต่างกันอย่างสุดขั้วเท่านั้น หากในทางรูปธรรมที่ปรากฏยังได้ก่อให้เกิดการเรียกร้องต่อการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เป็นประเด็นสาธารณะอย่างดุเดือดและเข้มข้นมากมาย อาทิ ปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันของนักการเมืองและข้าราชการ ปัญหาการขาดจริยธรรมของผู้ประกอบวิชาชีพต่างๆ ที่เพิ่มขึ้น ปัญหาความไม่เท่าเทียมกันของชนชั้น ปัญหาความยุติธรรมเชิงโครงสร้างต่างๆ ฯลฯ ซึ่งกระบวนการจากความขัดแย้งดังกล่าวได้ลุกลามมากขึ้นจนกระทบกระเทือนต่อระบบเศรษฐกิจ สังคม ชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในสังคม จนถึง การพัฒนาด้านต่างๆ อย่างรอบด้าน ซึ่งในความเป็นจริงแล้วย่อมไม่อาจปฏิเสธได้เลยว่า “ตัวแปร” ที่จะต้องเข้ามามีบทบาทในการแก้ไขปัญหาเหล่านี้ได้อย่างแท้จริงก็คือประชาชนพลเมืองที่เป็น

^{๑๑} วาตะกรรมเรื่อง “ไพร่” และอำมาตย์ เป็นวาตะกรรมทางการเมืองที่ถูกจัดตั้งขึ้นในช่วงหลังการปฏิวัติรัฐประหาร ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๙ ด้วยเหตุผลที่ว่าประชาชนได้ถูกลิดรอนสิทธิเสรีภาพจากฝ่ายกุมอำนาจทหาร และ จากกลุ่มข้าราชการระดับสูงที่สนับสนุนแนวคิดแบบอนุรักษนิยม โดยวาตะกรรม “ไพร่” ดังกล่าวได้ถูกปรับเปลี่ยนให้มีความหมายแตกต่างออกไปจากเดิมที่ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่เคยหมายถึง ราษฎรทั่วไปที่ไม่ใช่เจ้านาย ขุนนาง โดย ไพร่ หรือสามัญชนทุกคน(รวมถึงทาส)ต่างต้องมีสังกัดอยู่ในความควบคุมของมูลนาย ต้องเสียภาษีและถูกเกณฑ์แรงงาน เพื่อแลกกับการคุ้มครองชีวิตทรัพย์สินและสิทธิที่ไพร่พึงมีตามกฎหมาย หากแต่ในปัจจุบันวาตะกรรมเรื่อง “ไพร่” ได้ถูกนำมาเชื่อมโยงกับเรื่องของความเป็นประชาธิปไตย การเรียกร้องความเป็นธรรม ความเท่าเทียมกันของกลุ่มชนทุกกลุ่มที่ไม่แบ่งแยกกันไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใด ทั้งนี้ในระยะหลังคำว่า “ไพร่” ยังถูกนำมาอธิบายในมิติทางวัฒนธรรม การดำรงชีวิตของประชาชนอย่างกว้างขวางนับตั้งแต่เรื่องการกิน การอยู่ การแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระของประชาชน (ในระบอบประชาธิปไตย)ด้วย ฯลฯ

สมาชิกของสังคมนั่นเองเป็นสำคัญ แต่คำถามก็คือจุดเริ่มต้นที่แท้จริงของการแก้ปัญหาข้างต้นควรจะอยู่ ณ จุดใดสาเหตุก็เพราะทั้งสองฝ่าย (หรือทุกๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง) ต่างก็อ้างถึงควมมีสิทธิเสรีภาพและความชอบธรรมในฐานะ “พลเมือง” เป็นอาวุธในสงครามความขัดแย้งครั้งนี้ด้วยกันทั้งสิ้น

ด้วยประเด็นต่างๆ เหล่านี้ รวมกับความสนใจที่กล่าวมาข้างต้นทำให้ผู้วิจัยพยายามจะศึกษาคำตอบและหาข้อสรุปที่เป็นวิชาการออกมาให้ได้ว่าแท้จริงแล้ว หน้าที่ของพลเมือง ตามที่ควรจะเป็นนั้นน่าจะเป็นอย่างไร มีขอบเขตจำกัดมากน้อยเพียงใดหรือไม่ (หรือสามารถปฏิบัติอย่างเลยขอบเขตไปจนถึงมีการสูญเสียมากมายเช่นที่ปรากฏได้โดยอ้างกันว่าเป็นการเสียสละเพื่อชาติ) ซึ่งในทัศนะของผู้วิจัยแล้วเห็นว่า นอกจากการเริ่มต้นด้วยการตกลงร่วมกันอย่างจริงจังเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของแต่ละกลุ่มแต่ละฝ่ายมีอยู่^{๑๒} การหันกลับไปทบทวนถึงรากเหง้าแห่งปัญหาที่แท้จริงแล้วหันหน้ามาร่วมกันแก้ไขอย่างสร้างสรรค์ร่วมกันแล้ว การกำหนดทิศทางการพัฒนาพลเมืองให้ชัดเจนมีเป้าหมายก็เป็นสิ่งจำเป็นเร่งด่วนที่ต้องมีการดำเนินการเช่นกัน ซึ่งก่อนที่จะไปถึงขั้นตอนที่กล่าวมานี้ได้ สังคมก็จำเป็นที่จะต้องมีความเป็นตัวของตัวเองพลเมืองไว้เป็นฐานข้อมูลก่อนเป็นอันดับแรก ดังนั้นสำหรับผู้วิจัยแล้ว “การพัฒนาตัวชี้วัดความเป็นพลเมือง” นั้นน่าจะเป็นคำตอบที่ดีที่สุดอันหนึ่ง ก่อนจะมีการต่อยอดไปสู่กระบวนการแก้ไขปัญหายาอย่างอื่นๆ

^{๑๒} การทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบของบุคคลนั้น สอดคล้องกับทฤษฎีทางสังคมวิทยาว่าด้วย “ โครงสร้างหน้าที่นิยม” อันเกิดจากนักคิดกลุ่มหนึ่งที่ตั้งคำถามเกี่ยวกับความเป็นเหตุเป็นผล การทำหน้าที่ในสังคมที่ล้วนแต่เป็นการเชื่อมโยงส่วนต่างๆ ของสังคมเข้าด้วยกัน ซึ่งรวมถึงการจะต้องมีความรับผิดชอบต่อปัญหาสังคมด้วย นักคิดที่สำคัญของกลุ่มนี้มีอาทิ เฮอริเบิร์ต สเปนเซอร์ (ค.ศ. ๑๘๒๐-๑๙๐๓), เทลคอต พาร์สัน (ค.ศ. ๑๙๐๒-๑๙๗๙), โรเบิร์ต เมอร์ตัน (ค.ศ. ๑๙๑๐-๒๐๐๓). เป็นต้น ทั้งนี้ ในปัจจุบันยังได้มีการจัดกลุ่มของปัญหาสังคมเพิ่มเติมขึ้นอีกหลายกลุ่มโดยครอบคลุมบทบาทหน้าที่ดั้งเดิมที่เคยทราบ เช่นบทบาทในการร่วมแก้ปัญหาครอบครัว ปัญหาการศึกษา ปัญหาศาสนา ปัญหาเศรษฐกิจ ฯลฯ โดยบทบาทหน้าที่ในการแก้ปัญหาสังคมปัจจุบันจะมีลักษณะที่ตอบสนองการแก้ปัญหาสังคมเชิงโครงสร้างมากยิ่งขึ้น เช่น ปัญหาภัยสงครามและการก่อการร้าย ปัญหาการเหยียดผิวและการแบ่งแยกชนชั้น ปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ดูใน: Neubeck, Kenneth J., Neubeck, Mary Alice., Glasberg, Devita Silfen, **Social Problem a Critical Approach**, (5th ed.), (NY: Mc Grill Hill, 2007).

ต่อไป เพราะโดยพื้นฐานแล้วผู้วิจัยมีความเชื่อว่าประเด็นปัญหาสาธารณะเหล่านี้แท้จริงแล้วก็ล้วนแต่เกิดมาจากภาวะ “ภูมิคุ้มกันทางศีลธรรมบกพร่อง” ทั้งสิ้น ทำให้บุคคลขาดความยั้งคิด ขาดวิจาร์ณญาณ และความรับผิดชอบในการกระทำต่างๆ ที่จะมีผลต่อส่วนรวมมากขึ้น ในทางกลับกันก็จึงทำให้มีความตระหนักรู้ในหน้าที่ของความเป็นพลเมืองที่แท้จริงกันน้อยลง (หากแต่ยังคงมีการอ้างสิทธิความเป็นพลเมืองกันอย่างเข้มข้น) ดังนั้น การที่สังคมมีตัวชี้วัดด้านนี้ไว้เป็นฐานก็เสมือนกับการมีเข็มทิศที่ใช้สำหรับการพัฒนาพลเมืองอย่างมีเป้าหมายไว้ในมือที่ชัดเจนขึ้น ซึ่งควรนับว่ามีคุณประโยชน์อย่างยิ่ง

อย่างไรก็ตามเมื่อเวลาผ่านไป มีผู้รู้จำนวนมากทั้งที่เป็นชาวตะวันตกเอง รวมทั้งชาวตะวันออกอีกเป็นจำนวนมากที่ได้เข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนาแล้วได้พบว่าพระพุทธศาสนานั้นมี “ชุมทรัพย์ทางปัญญา” เก็บรักษาอยู่เป็นอันมากในรูปของชุดหลักธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้แล้วทรงนำมาสั่งสอนเวไนยนิกรทั้งหลาย ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้เมื่อผู้รู้ทั้งหลายนำมาพิจารณาแล้วพบว่าสามารถแยกส่วนและประกอบกันขึ้นได้เป็นชุดความรู้ที่ไม่นับไม่ถ้วนขึ้นกับการนำไปใช้ทำให้เกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ๆ ขึ้นอีกเป็นจำนวนมากดังที่มีปรากฏให้เห็นแล้วในปัจจุบัน สิ่งที่น่าสนใจก็คือหากองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นมากมายดังกล่าวสามารถค้นพบได้ในพระพุทธศาสนาแล้ว องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับความเป็นพลเมืองจะมีอยู่หรือไม่ และหากมีจะสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้อย่างไรในยุคโลกไร้พรมแดน (Global World)^{๑๓} นี้

อนึ่ง จากการศึกษาเบื้องต้นของผู้วิจัยนั้นยังพบอีกว่า ชุดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สามารถนำมาใช้ในการสร้างตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองได้นั้นมีอยู่มากมาย

^{๑๓} คำว่าโลกไร้พรมแดน (Global World) นี้เป็นคำที่เนื่องมาจากคำว่า โลกาภิวัตน์ (Globalization) อันเป็นคำที่มีต้นกำเนิดมาตั้งแต่ราวต้นทศวรรษที่ ๑๙๖๐ แต่คำนี้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในช่วง ๒๕ ปี หลังของศตวรรษที่ ๒๐ (ดูใน: แมนฟรีด สเตเกอร์, โลกาภิวัตน์ ความรู้แบบพหุ. วรพจน์ วงศ์กิจรุ่งเรือง (แปล). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ openworld, ๒๕๕๓, หน้า ๒๓) โดยพบว่าในช่วงเริ่มต้น คำว่าโลกาภิวัตน์นี้ใช้อ้างอิงปรากฏการณ์ทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรมและการปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรม อย่างไรก็ตามคำว่าโลกาภิวัตน์ในด้านหนึ่งก็เป็นเสมือนคำที่แสดงกระบวนการที่ทำให้อารยธรรมตะวันตกกลายเป็นสากล อันเป็นภาพของการที่กระแสอันไหลบ่าอย่างรุนแรงของวัฒนธรรมที่ทันสมัยของโลกตะวันตกได้พุ่งเข้ามาปะทะกับกระแสวัฒนธรรมอันสงบนิ่ง ผืนรากลึกของชุมชนท้องถิ่นนิยมที่เรียกว่า “ชุมชนาภิวัตน์” (Localization)

นอกจากในพระสูตรและพระวินัย อาทิ ในพระสูตรสำคัญๆ เช่น ในอัครคัมภีร์พระสูตร สังคาลสูตร หรือ จักกวัตติสูตร ในชุดหลักธรรมต่างๆ เช่น ชุดหลักธรรม สปัปฺริสธรรม หิริ-โอตตปฺปะ เบญจศีล เบญจธรรม ทศปิณฑาหารธรรม อธิษฐานธรรม อริยมรรคมีองค์ ๘ มงคลชีวิต ธรรมของอุบาสก-อุบาสิกา พรหมวิหารธรรม อิทธิบาทธรรม และสังคหวัตถุธรรม เป็นต้น^{๙๔} ซึ่งย่อมเป็นที่ทราบกันอย่างกว้างขวางอยู่แล้วว่าชุดของหลักธรรมเหล่านี้แม้เพียงชุดใดชุดหนึ่งเท่านั้น หากบุคคลนำมาปฏิบัติอย่างถูกต้องต่อเนื่องแล้วก็เป็นที่แน่นอนว่าจะสามารถส่งเสริมความเจริญให้ผู้ปฏิบัติได้โดยไม่ขาดตอน ดังนั้น หากมีการนำชุดของหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเหล่านี้มาสรางเป็นตัวชี้วัดด้านพลเมืองและนำมาช่วยในการ วางแนวทางการดำเนินการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมของชาติโดยให้เป้าหมายของการพัฒนาคนให้เหมาะสมแล้วก็จะเชื่อว่าจะก่อให้เกิดคุณค่าต่อสังคมได้อย่างกว้างขวาง (ทั้งนี้เป็นที่น่าสังเกตว่าในการดำเนินการวางแผนเพื่อการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา นั้นยังมิได้มีการอ้างอิงถึงเป้าหมายในการพัฒนา “คน” เพื่อให้สอดคล้องกับ “ความเป็นพลเมือง” ของชาติ อันอาศัยแนวทางหรือองค์ความรู้ใดๆ ในพระพุทธศาสนาเป็นฐานมาก่อนทั้งที่สังคมไทยเองก็เป็นสังคมที่มีพระพุทธศาสนาเป็นต้นธารในการจรรโลงสังคมทุกๆ ด้านมาแต่โบราณ และการวางแนวทางการพัฒนาดังกล่าวข้างต้นได้ล่วงมาเป็นเวลานานมากกว่า ๕๐ ปีแล้วก็ตาม^{๙๕})

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงเชื่อว่าหากมีการศึกษาวิจัยในเรื่องนี้ขึ้นก็น่าจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อวงวิชาการด้านพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นตามควรอย่างน้อย ๓ ประการ อาทิ ๑) ทำให้มีเครื่องมือที่ช่วยชี้เป้าหมายในการพัฒนาคุณภาพของพลเมืองเพิ่มขึ้น ๒) ทำให้แนวคิดในการสร้างตัวชี้วัดด้านพลเมืองโดยเฉพาะในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความเป็นนามธรรมสูงปรากฏเป็นรูปธรรมขึ้น ๓) ใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาคุณภาพพลเมืองและการติดตามผลการพัฒนาได้ ฯลฯ ซึ่งท้ายที่สุดแล้วองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการวิจัยในครั้งนี้ก็น่าจะสามารถนำมาใช้เป็นฐานความรู้ (Knowledge Based) ที่สำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาในทุกๆ ด้านต่อไปได้ใน

^{๙๔} ดูรายละเอียดใน: พระพรหมคุณมรณ (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมานุญชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒).

^{๙๕} นับจากการที่ภาครัฐฯ ได้มีการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้นครั้งแรกในราวปี พ.ศ. ๒๕๐๑ ในรัฐบาลของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และต่อมามีการปรับปรุงแผนพัฒนาดังกล่าวให้ครอบคลุมมากขึ้นโดยใช้ชื่อว่า “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ” โดยประกาศใช้อย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๔.

อนาคต ไม่ว่าจะเป็นด้านคุณธรรมจริยธรรม ด้านการศึกษาพุทธศาสตร์ ด้านสังคมการเมืองการปกครองและเศรษฐกิจ รวมถึงด้านจิตวิญญาณ โดยเฉพาะหากมีการนำฐานความรู้ที่ได้นี้ไปผสมผสานและใช้ประโยชน์ในเชิงสหวิทยาการในอนาคต

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดความเป็นพลเมือง

๑.๒.๒ เพื่อพัฒนาตัวชี้วัดความเป็นพลเมือง

๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์ตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองที่สอดคล้องกับหลักกรรมทางพระพุทธศาสนา

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ การวิจัยในครั้งนี้เนื่องจากใช้เทคนิคการสัมภาษณ์เชิงลึก (Indept Interview) ร่วมในการวิจัยครั้งนี้ด้วย ดังนั้นผู้วิจัยจึงกำหนดขอบเขตของบุคคลที่จะเป็นผู้เชี่ยวชาญในการขอสัมภาษณ์เก็บข้อมูลไว้ดังนี้ คือ ๑) กลุ่มนักวิชาการที่ความรู้ความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับความเป็นพลเมือง และด้านการเมืองการปกครอง จำนวน ๔ ท่าน ๒) กลุ่มนักวิชาการผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านพุทธศาสตร์ จำนวน ๔ ท่าน ๓) กลุ่มนักวิชาการผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านการศึกษา จำนวน ๔ ท่าน (ดูรายละเอียดในภาคผนวก)

ขอบเขตด้านเนื้อหา ในการศึกษาวิเคราะห์ความสอดคล้องของงานวิจัยในครั้งนี้มุ่งศึกษาถึงความสอดคล้องเชิงเป้าหมายระหว่างความเป็นพลเมืองกับหลักกรรมทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ไม่ได้มุ่งศึกษาถึงความสอดคล้องในมิติอื่น เช่น ความสอดคล้องในกระบวนการพัฒนาความเป็นพลเมืองของพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ ความเป็นพลเมืองคืออะไร มีองค์ประกอบที่สำคัญอะไรบ้าง
- ๑.๔.๒ เราสามารถสร้างตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองขึ้นได้หรือไม่ อย่างไร
- ๑.๔.๓ เราสามารถจะนำตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองมาวิเคราะห์เชื่อมโยงกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้หรือไม่ อย่างไร

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ การวิเคราะห์ หมายถึง การพิจารณาแยกแยะเนื้อหาที่เกี่ยวข้องออกเป็นส่วนต่างๆ เช่น การวิเคราะห์แนวคิดความเป็นพลเมืองตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิตของชาวพุทธ

๑.๕.๒ การสร้างตัวชี้วัดความเป็นพลเมือง หมายถึง กระบวนการในการสร้างเครื่องมือที่สามารถใช้ในการวัดเพื่อแสดงให้เห็นเป้าหมาย กระบวนการพัฒนา และ คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองให้ปรากฏเห็นเป็นรูปธรรมได้

๑.๕.๓ ความเป็นพลเมือง หมายถึง ความรู้สึกที่เห็นว่าตนเองมีสถานะเป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคมใดสังคมหนึ่ง หรือประเทศใดประเทศหนึ่ง และรู้จักปฏิบัติตามหน้าที่ของสมาชิกที่ดีตามกรอบความเป็นพลเมือง ได้แก่ การมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม การไม่ล่วงละเมิดและรู้จักคำนึงถึงสิทธิและความเท่าเทียมกันของพลเมืองคนอื่น การยอมรับและปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ของตนและผู้อื่น

๑.๕.๔ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา หมายถึง หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งนำมาใช้ในการวิเคราะห์ความสอดคล้องกับตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองในด้านต่างๆ ที่สร้างขึ้นได้แก่ หลักนาถภณธรรม ๑๐ ประการ หลักอภิธานียธรรม ๗ หลักสังคหวัตถุ ๔ หลักสาราณียธรรม ๖ หลักพรหมวิหารธรรม ๔ หลักอธิปไตย ๓ และหลักสัปปริสธรรม ๗

๑.๕.๕ ผู้เชี่ยวชาญ หมายถึง นักวิชาการ เป็นผู้มีความสามารถในศาสตร์สาขาต่างๆ เช่น พุทธศาสตร์ สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ รัฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เศรษฐศาสตร์ วิทยาศาสตร์ การศึกษา การวัดและการประเมินผล หรือสาขาอื่นใดที่มีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของพลเมือง และมีความยินดีเต็มใจให้ความร่วมมือในการวิจัย

๑.๕.๖ เทคนิค Ethnographic Delphi Future Research (EDFR) เป็นเทคนิคการวิจัยที่รวมเอาจุดเด่นของเทคนิค EFR และ Delphi เข้าด้วยกัน วิธีการวิจัยในรอบแรกใช้การสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญแบบ EFR หลังจากนั้นจึงนำผลจากการสัมภาษณ์มาวิเคราะห์สังเคราะห์ และสร้างเป็นเครื่องมือการวิจัย และส่งให้ผู้เชี่ยวชาญตอบตามรูปแบบของ Delphi เพื่อวิเคราะห์ความสอดคล้องทางความคิดเห็นระหว่างกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ

๑.๕.๗ เทคนิค Ethnographic Future Research (EFR) เป็นเทคนิคการวิจัยที่มีเป้าหมายเพื่อการศึกษาแนวโน้มในอนาคตโดยใช้ความเห็นของผู้เชี่ยวชาญเป็นหลัก โดยนำผลจากการสัมภาษณ์มาวิเคราะห์สังเคราะห์และสร้างเป็นเครื่องมือการวิจัย

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง “การสร้างตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา” นี้มีเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

๑.๕.๑ ศักดิ์ชัย นิรัญทวี ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ การจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เป็นพลเมืองดี” ผลการศึกษาที่สำคัญ พบว่าความเป็นพลเมืองที่การเรียนรู้การสอนพึงสร้างให้เกิดขึ้นในตัวผู้เรียนนั้นควรถือแนวทางตามที่เป้าหมายการศึกษาปัจจุบันวางไว้ เพียงแต่ต้องทำให้กรอบความคิดเรื่องความเป็นพลเมืองต้องมีความหลากหลาย เนื่องจากในปัจจุบันนิยามความคิดเรื่องนี้มีมิติกว้างมากขึ้น จากเดิมที่อธิบายความเป็นพลเมืองดีว่าหมายถึงการปฏิบัติตามหน้าที่พลเมือง และศีลธรรมอันดีของสังคม เนื่องด้วยภารกิจที่พึงปฏิบัติต่อสังคมเองก็มีความหลากหลายมิติ มากขึ้น เช่น การเป็นพลเมืองดีอาจไม่ได้จำกัดเพียงการไปลงคะแนนเลือกตั้ง

หรือ ไม่ใช่เพียงการยอมรับแนวทางที่รัฐกำหนดโดยไม่มีการโต้แย้งถกเถียง หาเหตุผลอันเหมาะสม ไม่ขัดกับหลักการอื่นซึ่งอาจมีความหมายสูงกว่านโยบายของรัฐ เช่นหลักแห่งสิทธิมนุษยชน เท่านั้น หากแต่จะต้องมีคุณสมบัติที่ครบถ้วนครอบคลุมในหลายๆ ด้าน ฯลฯ^{๑๖}

๑.๕.๒ นงลักษณ์ วิรัชชัยและคณะ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การวิจัยและพัฒนาตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรม” พบว่า คะแนนและลำดับของคุณธรรมจริยธรรมทั้ง ๑๔ ด้าน (ความเป็นอิสระ ความมีวินัย ความอดทน ความกตัญญูกตเวที ความขยันหมั่นเพียร ฉันทะ ความมีสติสัมปชัญญะ การมุ่งผลสัมฤทธิ์ของงาน ความประหยัด ความซื่อสัตย์สุจริต ความรับผิดชอบ ความยุติธรรม ความสามัคคี ความเป็นกัลยาณมิตร) ของเพศหญิงสูงกว่าเพศชาย สำหรับคะแนนและลำดับคุณธรรมจริยธรรมของกลุ่มตัวอย่างเมื่อจำแนกตามอายุ พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีอายุสูงกว่า ๖๐ ปี มีคะแนนคุณธรรมจริยธรรมรวมสูงที่สุด รองลงมาคือกลุ่มตัวอย่างที่มีอายุระหว่าง ๓๑-๕๐ ปี และอายุ ๕๑-๖๐ ปีตามลำดับ เมื่อพิจารณากลุ่มตัวอย่างจำแนกตามระดับการศึกษาพบว่ากลุ่มตัวอย่างที่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีมีคะแนนคุณธรรมจริยธรรมสูงที่สุด รองลงมาคือกลุ่มตัวอย่างที่สำเร็จการศึกษาระดับสูงกว่าปริญญาตรีและต่ำกว่าปริญญาตรี ตามลำดับ และเมื่อพิจารณากลุ่มตัวอย่างจำแนกตามกลุ่มอาชีพพบว่า ครูอาจารย์มีคะแนนคุณธรรมจริยธรรมสูงที่สุด รองลงมาคือทหารตำรวจและสื่อมวลชนตามลำดับ และเมื่อพิจารณากลุ่มตัวอย่างจำแนกตามภูมิภาคพบว่ากลุ่มตัวอย่างในจังหวัดลำพูนมีคะแนนคุณธรรมจริยธรรมสูงที่สุด รองลงมาคือกลุ่มตัวอย่างในจังหวัดปทุมธานีและนครราชสีมาตามลำดับ หากพิจารณาตามรายภาคพบว่ากลุ่มตัวอย่างในภาคกลางมีคะแนนคุณธรรมจริยธรรมรวมสูงที่สุด รองลงมาคือภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตามลำดับ ในส่วนของคุณธรรมจริยธรรมที่สำคัญที่สุดตามความคิดเห็นของคนไทย พบว่าเรื่องของการมุ่งผลสัมฤทธิ์เป็นคุณธรรมจริยธรรมที่กลุ่ม

^{๑๖} ศักดิ์ชัย นิรัญทวี, รายงานการประเมิน การจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมของผู้เรียนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน, สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์การพิมพ์, ๒๕๕๐).

ตัวอย่างเห็นว่ามีค่ามากที่สุด รองลงมาคือความขยันหมั่นเพียร ความซื่อสัตย์สุจริต และ
 ความมีวินัย ขณะที่ความรับผิดชอบเป็นคุณธรรมจริยธรรมที่กลุ่มตัวอย่างเห็นว่ามีค่าเป็น
 ลำดับที่สองต่อกลุ่มหรืออาชีพต่างๆมากที่สุด รองลงมาคือ ความซื่อสัตย์สุจริต ความเป็น
 กัลยาณมิตร ความกตัญญูต่อเวทีกีฬา ความขยันหมั่นเพียร ความมีวินัย ความมีสติสัมปชัญญะและ
 ความอดทน^{๑๗}

๑.๕.๓ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ โดย เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์
 ศักดิ์ และคณะ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของคนไทยในอนาคต” พบว่า
 คุณลักษณะของคนไทยในอนาคตพึงมี ๕ มิติ คือมิติทางด้านร่างกาย มิติด้านจิตใจ มิติด้านความรู้
 มิติด้านทักษะความสามารถและมิติด้านลักษณะชีวิต กล่าวคือ ๑) มิติด้านร่างกาย หมายถึง เป็นผู้
 ที่มีสุขภาพร่างกายสมบูรณ์ แข็งแรง มีพัฒนาการในด้านร่างกายและสติปัญญาอย่างสมบูรณ์ตาม
 เกณฑ์แต่ละช่วงวัย ๒) มิติด้านจิตใจ คือเป็นผู้ที่รู้จักและเข้าใจตนเอง เข้าใจความรู้สึกของผู้อื่น
 เข้าใจสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงและสภาพแวดล้อมต่างๆรอบ ตัวได้เป็นอย่างดี ๓) มิติด้าน
 ความรู้ คือเป็นผู้ที่สามารถรู้ลึกในแก่นสาระของวิชา สามารถรู้รอบตัวในเชิงสหวิทยาการ และเป็น
 ผู้ที่สามารถรู้ได้ไกลโดยสามารถคาดการณ์เกี่ยวกับอนาคตที่จะมาถึงได้ ๔) มิติด้านทักษะ
 ความสามารถ คือเป็นผู้ที่ทักษะในด้านการคิด ทักษะในการสื่อสาร ทักษะภาษาต่างประเทศ
 รวมทั้งทักษะในการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ ทักษะทางสังคม ทักษะการอาชีพ ทักษะทางสุนทรียะ
 ทักษะการจัดการที่ดี ๕) มิติด้านลักษณะชีวิต คือเป็นผู้ที่มีลักษณะชีวิตแห่งความขยันอดทน ทุ่มเท
 ทำงานหนัก มีระเบียบวินัย มีความซื่อสัตย์ มีวิสัยทัศน์ ทำทุกอย่างอย่างเต็มที่ มีจิตสำนึก
 ประชาธิปไตย เห็นคุณค่าในเอกลักษณ์ความเป็นไทย มีจิตสำนึกต่อผู้อื่นและส่วนรวม รวมทั้งมีชีวิต
 แห่งการประหยัสดอดออม^{๑๘}

^{๑๗} นางลักษณ วัชรชัย และคณะ, การสำรวจและสังเคราะห์ตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรม รายงาน
 การวิจัยเรื่องที่ ๑ ใน ๔ ของชุดโครงการวิจัย เรื่องการพัฒนาตัวบ่งชี้คุณธรรมและจริยธรรม,
 (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม (ศูนย์คุณธรรม), ๒๕๕๗).

^{๑๘} สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ภาพอนาคตและคุณลักษณะของคนไทยที่
 พึงประสงค์, (กรุงเทพมหานคร: วี.พี.ซี. คอมมิวนิเคชั่น, ๒๕๕๕).

๑.๕.๔ สมพร พรมดี ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์เนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะความเป็นพลเมืองดีในหนังสือเรียน ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช ๒๕๒๔ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓)” ผลการวิจัยพบว่า หนังสือเรียนตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช ๒๕๒๔ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓) มีลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ปรากฏมากคือ ความมีเหตุผล การตระหนักในคุณค่าของการศึกษา ทักษะทางภาษาไทย การตระหนักและเห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความรับผิดชอบ ความมีมนุษยสัมพันธ์ การมีค่านิยมที่ถูกต้อง ความเสียสละ ความมีระเบียบวินัย และความเมตตาากรุณาส่วนลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ปรากฏน้อย ได้แก่ ทักษะทางด้านภาษาต่างประเทศ ทักษะการคำนวณความสามารถในการเลือกรับและนำความรู้สากลมาประยุกต์ใช้กับครอบครัวและชุมชน การเป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคที่ดี ความเป็นผู้นำและผู้ตาม การรู้จักสิทธิและหน้าที่ตามระบอบประชาธิปไตยและการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ สำหรับลักษณะความเป็นพลเมืองดีปรากฏมากในกลุ่มลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของมนุษยชาติ^{๑๙}

๑.๕.๕ พรพรรณ วีระปริยากร ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การสร้างคุณธรรมของความเป็นพลเมืองในชุมชนไทย พบว่า คุณธรรมของความเป็นพลเมืองในบุคคลโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเด็กนั้นสามารถสร้างขึ้นได้ในชุมชนที่ดีงาม ชุมชนที่ดีงามดังกล่าวมีลักษณะเป็นแบบแนวราบมากกว่าแนวตั้ง มีอุดมการณ์ของความเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่ตั้งอยู่บนหลักการประชาธิปไตย ซึ่งคำนึงถึงสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคเป็นสำคัญ มีความเป็นกัลยาณมิตร เชื้อเพื่อเผ่าแฉ่ ถ้อยที่ถ้อยอาศัย ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีการติดต่อสื่อสารกันโดยตรงและสมาชิกต่างให้ความสำคัญกับเรื่องส่วนรวมมากกว่าส่วนตน เงื่อนไขเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดคุณลักษณะของคุณธรรมความเป็นพลเมืองได้ในหลายมิติ ได้แก่ความมีวินัยในตนที่เกิดจากสำนึกควบคุมตนเองจากภายในได้ หรือเมื่อเกิดเหตุการณ์ที่บุคคลใดหรือกลุ่มใดกระทำการใดๆที่ไม่คำนึงถึงส่วนรวมก็กล้าที่จะต่อต้านหรือคัดค้านการกระทำนั้นๆ ซึ่งท้ายที่สุดคุณลักษณะของการมีคุณธรรม ความกล้าหาญทาง

^{๑๙} สมพร พรมดี. การวิเคราะห์เนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะความเป็นพลเมืองดีในหนังสือเรียนตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช ๒๕๒๔ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓)”, **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต** ,(บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๘, หน้า ๖.

จริยธรรม ความยึดมั่นในระบอบประชาธิปไตย หลักการเกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพ ความเสมอภาค จึงถูกสร้างขึ้นได้ในชุมชนหรือโรงเรียนที่มีโครงสร้างแบบไม่เป็นทางการ^{๒๐}

๑.๕.๖ ศติประภา จันทรวงศ์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง วาทกรรมความเป็นพลเมืองและการต่อรองของชนกลุ่มน้อย พบว่า การสถาปนาความเป็นพลเมืองไทยเริ่มต้นในรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยความเป็นพลเมืองในช่วงเวลานั้นเปิดกว้างต่อคนทุกชาติทุกภาษา และมีการตราพระราชบัญญัติสัญชาติขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่งผลให้ผู้คนที่แม้ไม่มีถิ่นกำเนิดในประเทศไทยมาก่อนก็สามารถแปลงสัญชาติมาเป็นพลเมืองไทยได้ ต่อมา มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงกฎหมายเกี่ยวกับสัญชาติใหม่อีกหลายครั้ง และมีชนหลายกลุ่มที่พยายามปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ของตนให้สอดคล้องกับความหมายของความเป็นพลเมืองที่รัฐสร้างมากขึ้น เช่น การแสดงความจงรักภักดี ต่อสถาบันพระมหากษัตริย์และรัฐไทย การใช้ภาษาไทย การพยายามแสดงตนว่าไม่เกี่ยวข้องกับยาเสพติด เป็นต้น^{๒๑}

๑.๕.๗ สุปราณี ไกรวัฒนสุนทร ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรพลเมืองศึกษาโดยใช้ข้อมูลจากชุมชนสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นสังกัดกรมสามัญศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่า ๑) การพัฒนาหลักสูตร ทำให้ได้หลักสูตรและเอกสารประกอบหลักสูตรพลเมืองศึกษาสำหรับใช้เป็นรายวิชาบังคับเลือก ในกลุ่มวิชาสังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ๒) เมื่อมีการนำหลักสูตรที่ได้ไปใช้ในกลุ่มทดลองปรากฏว่าคะแนนวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนในกลุ่มทดลองสูงกว่าเกณฑ์ที่กำหนดร้อยละ ๕๐ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ คะแนนเฉลี่ยของแบบประเมินตนเองของกลุ่มทดลองทั้งหมดสูงกว่าก่อนเรียน คะแนนเฉลี่ยจาก

^{๒๐} พรพวรรณ วีระปรียากร, “การสร้างคุณธรรมของความเป็นพลเมืองในชุมชนไทย”, **วิทยานิพนธ์พัฒนศึกษาศาสตร์ดุสิตบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร), ๒๕๔๓, หน้า ๔-๗.

^{๒๑} ศติประภา จันทรวงศ์, “วาทกรรมความเป็นพลเมือง: ความหมายและการต่อรองของชนกลุ่มน้อย”, **วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๕๒, หน้า ๑.

แบบวัดเชิงสถานการณ์ภายหลังเรียนและระดับคุณลักษณะที่พึงประสงค์ภายหลังเรียนของกลุ่มทดลองทั้งหมดสูงกว่าก่อนเรียนเช่นกัน ส่วนคะแนนวัดเจตคติต่อหลักสูตรพลเมืองศึกษาของกลุ่มทดลองทั้งก่อนเรียนและภายหลังเรียนพบว่าไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๕^{๒๒}

๑.๕.๘ นุชสุตา เสริมสมรรถ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การนำเสนอกิจกรรมการเรียนการสอนสังคมศึกษา เพื่อศึกษาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี ของนักเรียนมัธยมศึกษาสังกัดกรมสามัญศึกษาในกรุงเทพมหานคร ” ผลการศึกษา พบว่า การเรียนการสอนสังคมศึกษาเพื่อการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี มี ๔ ด้านที่มีความเหมาะสมมาก ดังนี้คือ ๑) กิจกรรมในห้องเรียน ด้านทักษะพื้นฐานคือ การตั้งข้อสมมติฐานเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ และการใช้สถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริงเป็นประเด็นให้นักเรียนอภิปราย ด้านจิตใจ คือ ให้ร่วมรับผิดชอบการทำงานกลุ่มใช้กรณีศึกษาโดยนำหลักคุณธรรมมาแก้ไขปัญหา และใช้ตัวแบบบุคคลที่ทำความดีในประวัติศาสตร์ไทย ด้านสังคมและวัฒนธรรม คือ ใช้บทบาทสมมติแสดงการปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามประเพณีวัฒนธรรมไทย นำปัญหาสังคมมาเป็นประเด็นในการสอน และให้นักเรียนยกตัวอย่างการปฏิบัติที่ถูกต้องตามหน้าที่พลเมืองดีของสังคมไทย ด้านการเมืองและประชาธิปไตย คือ ใช้กระบวนการกลุ่มอภิปรายแนวทางการปฏิบัติตนตามสิทธิหน้าที่ จัดกิจกรรมจำลองเกี่ยวกับสิทธิหน้าที่ของตนตามหลักประชาธิปไตย อธิบายสิทธิหน้าที่พลเมืองตามบทบัญญัติรัฐธรรมนูญ ฝึกการคิดแก้ปัญหาสถานการณ์การเมืองไทยปัจจุบันวิเคราะห์ข้อดีข้อเสีย การเมืองไทยในแต่ละยุคสมัย ๒) กิจกรรมเสริมหลักสูตรด้านทักษะพื้นฐาน คือ การทำโครงการสังคมศึกษานบูรณาการร่วมกับวิชาอื่นๆ จัดทัศนศึกษา ใช้แหล่งวิทยาการต่างๆ ค้นหาข้อมูลและนำเสนอข่าวสารผ่านเสียงตามสายของโรงเรียน ด้านจิตใจ คือ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนาที่ตนนับถือ เชิญวิทยากรมาบรรยายเรื่องค่านิยมในการดำรงชีวิต และฝึกปฏิบัติสมาธิเพื่อขัดเกลาจิตใจตามหลักศาสนา ด้าน

^{๒๒} สุปรานี ไกรวัฒน์สรณ์, “การพัฒนาหลักสูตรพลเมืองศึกษาโดยใช้ข้อมูลจากชุมชน สำหรับนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น สังกัดกรมสามัญศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร”, *วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๔๑, หน้า ๘.

สังคมและวัฒนธรรม เข้าร่วมพิธีกรรมในวันสำคัญทางศาสนาจัดทัศนศึกษาเชิงอนุรักษ์ โบราณสถาน จัดนิทรรศการให้เห็นความสำคัญของสถาบันหลักของชาติ ด้านการเมืองและประชาธิปไตย คือการจัดนิทรรศการเกี่ยวกับวันสำคัญทางการเมืองการปกครองของไทย จัดทัศนศึกษาสถานที่สำคัญเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง และติดตามข่าวสารอย่างสม่ำเสมอ ๓) กิจกรรมร่วมกับชุมชน ด้านทักษะพื้นฐาน คือการใช้แหล่งวิทยาการท้องถิ่นที่เป็นบุคคลและสถานที่ด้านจิตใจ ได้แก่ การจัดกิจกรรมบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ร่วมกับประชาชน การประพฤติปฏิบัติตนร่วมกับประชาชนในชุมชน รวมทั้งการบำเพ็ญประโยชน์ต่อชุมชน ด้านสังคมและวัฒนธรรม คือการให้นักเรียนร่วมพิธีกรรมทางศาสนาวัฒนธรรม ประเพณีของท้องถิ่น จัดกิจกรรมในชุมชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรและรักษาสาธารณสมบัติของชุมชน การรณรงค์ป้องกันยาเสพติดร่วมกับชุมชน สำรวจปัญหาและเสนอแนะแนวทางแก้ปัญหาสังคมของชุมชน เชิญวิทยากรมาบรรยายการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการดำเนินชีวิต ใช้ท้องถิ่นเป็นแหล่งเรียนรู้ ด้านการเมืองและประชาธิปไตย คือ การจัดทำเอกสารและสิ่งพิมพ์เผยแพร่ความรู้เรื่องประชาธิปไตยให้ชุมชน รณรงค์การมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครองให้ชุมชน รวมทั้งจัดกิจกรรมส่งเสริมความเข้าใจเกี่ยวกับการปกครองระบอบประชาธิปไตยและการมีส่วนร่วมทางการเมืองในท้องถิ่น^{๒๓}

โดยสรุปแล้ว จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความเป็นพลเมืองนั้นพบว่า การวิจัยในลักษณะที่เป็นการสร้างตัวชี้วัดเพื่อระบุคุณลักษณะความเป็นพลเมืองในประเทศไทยนั้นมีอยู่เป็นจำนวนน้อย และโดยเฉพาะการวิจัยที่เป็นการนำเอาชุดหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาเป็นแกนหลักในการสร้างในตัวชี้วัดด้านพลเมืองด้วยแล้วนับว่ายังไม่มี การดำเนินการศึกษาวิจัยไว้แต่อย่างใด ทั้งนี้ โดยภาพรวมแล้วจะเห็นได้ว่าเป็นงานวิจัยที่มุ่งศึกษาในประเด็นของหลักสูตรการจัดการศึกษาความเป็นพลเมือง กระบวนการในการจัดการศึกษา หรือ การพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมือง (ที่ดี) ให้แก่ผู้เรียนเป็นส่วนใหญ่ แม้ในงานศึกษาวิจัยที่ทรงคุณค่าของ ศาสตราจารย์ ดร.นงลักษณ์ วิรัชชัยและคณะเรื่อง “การวิจัยและพัฒนาตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรม”

^{๒๓} นุชสุดา เสริมสมรรถ, “การนำเสนอกิจกรรมการเรียนการสอนสังคมศึกษาเพื่อศึกษาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีของนักเรียนมัธยมศึกษาสังกัดกรมสามัญศึกษาในกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๔๔, หน้า ๕.

และงานวิจัย “การสำรวจและการสังเคราะห์ตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรม” ที่ได้ดำเนินการไว้เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๐ นั้น ก็ยังมีใช้เป็นงานวิจัยที่มุ่งไปในเรื่องของการพัฒนาตัวบ่งชี้ของความเป็นพลเมือง แต่อย่างใด หากมุ่งไปที่การศึกษาเก็บข้อมูลและพัฒนาตัวบ่งชี้จากตัวคุณธรรมจริยธรรมที่กลุ่มเป้าหมายเห็นว่าเป็นคุณธรรมที่ควรนำมาประพฤติปฏิบัติเท่านั้น (ขณะที่รายงานการเรื่องการสำรวจและการสังเคราะห์ตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรมนั้นก็เป็นรายงานการวิจัยที่มุ่งสำรวจ สืบค้น เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริม/พัฒนาตัวบ่งชี้ด้านคุณธรรมจริยธรรมที่มีการดำเนินการ ผ่านมาในประเทศไทยและต่างประเทศเป็นด้านหลัก)

ดังนั้นจึงถือได้ว่างานวิจัยด้านพลเมืองที่พบในข้างต้นนั้นมีความแตกต่างกันกับงานวิจัยเรื่องนี้พอสมควร อนึ่ง งานวิจัยทั้งสองขึ้นดังกล่าวของศาสตราจารย์ ดร. นงลักษณ์ วิรัชชัยเองก็มีลักษณะเป็นงานเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ที่อาจให้คำตอบได้เพียงด้านใดด้านหนึ่ง (ซึ่งเป็นกรณีปกติของการผลิตงานวิจัย) ทำให้คำตอบบางคำตอบที่สำคัญไม่อาจค้นพบได้ในเชิงปริมาณนั้นยังคงมีอยู่และจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำมาทำการศึกษาให้ครอบคลุมต่อไปอีก (อาทิ ประเด็นความเชื่อมโยงของชุดคุณธรรมต่างๆที่นำมาใช้สร้างเป็นตัวชี้วัดด้านคุณธรรมจริยธรรม การเชื่อมโยงชุดคุณธรรมที่จำเป็นที่สอดคล้องกับความเป็นพลเมืองในพระไตรปิฎก เป็นต้น) ซึ่งประเด็นเรื่องความเชื่อมโยงนี้เองที่เป็นสาระสำคัญของการวิจัยในทางพระพุทธศาสนา การวิจัยเพื่อการพัฒนาตัวชี้วัดในมิตินี้ของผู้วิจัยจึงน่าจะช่วยเติมเต็มในมิติเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่มีจุดเน้นของความเป็นงานวิจัยทางพระพุทธศาสนาที่ชัดเจนเพิ่มขึ้นได้อีกทางหนึ่ง ส่วนงานวิจัยที่มีความใกล้เคียงมากอีกชิ้นหนึ่งคืองานวิจัยเรื่อง “การจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เป็นพลเมืองดี” ของศักดิ์ชัย นิรัญทวินัน แม้ว่าการวิจัยจะทำให้ได้ชุดคุณลักษณะของพลเมืองที่ดีออกมาได้ชุดหนึ่งซึ่งค่อนข้างครอบคลุมมากพอสมควร แต่ความต่างกันก็คือชุดคุณลักษณะที่ได้ดังกล่าวก็จำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มของเยาวชนเท่านั้นประการหนึ่ง และโดยทั่วไปก็เป็นงานวิจัยที่เน้นไปในเรื่องกระบวนการในการจัดการเรียนรู้ซึ่งถือว่าเป็นงานวิจัยในสาขาศึกษาศาสตร์ ครุศาสตร์ หากยังไม่ใช่งานวิจัยด้านพุทธศาสตร์โดยตรงที่มุ่งให้เกิดองค์ความรู้อันเชื่อมโยงสาระสำคัญจากพระพุทธศาสนาเป็นหลัก แต่ก็ควรกล่าวได้ว่างานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยที่มีประโยชน์มากในแง่ของการช่วยให้เห็นฐานคิด ทิศทางเบื้องต้นในการศึกษาต่อยอดสำหรับงานวิจัยด้านพุทธ

ศาสตร์ต่อไปได้อีกมาก (ซึ่งจากข้อสังเกตเพิ่มเติมของผู้วิจัยเห็นว่าด้วยเหตุที่ประเทศไทยและสังคมไทยขาดการเชื่อมโยงเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปศึกษาและประยุกต์ใช้อย่างเป็นรูปธรรมและเป็นระบบ

๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ใช้การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ร่วมกับการประยุกต์ใช้เทคนิค Ethnographic Delphi Future Research (EDFR) ในการพัฒนาตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพุทธศาสนา โดยมีรายละเอียดของกระบวนการวิจัยดังนี้

๑.๖.๑ ขั้นตอนที่ ๑ การวิจัยเอกสาร เพื่อศึกษาในประเด็นเรื่องความหมายของพลเมือง ประวัติศาสตร์แนวคิดความเป็นพลเมือง และคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพุทธศาสนา โดยศึกษาเอกสารจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources) เช่น คัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อันเป็นแหล่งข้อมูลที่เป็นหลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาททั้งภาษาบาลีและภาษาไทย และแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources) เช่น เอกสารงานวิจัย หนังสือที่เกี่ยวข้องกับ ปรัชญาการเมือง กฎหมาย นโยบายและแผนในการพัฒนาประเทศ หน้าที่พลเมือง สังคมและวัฒนธรรม ฯลฯ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของประชาชน เป็นต้น

ในการวิเคราะห์ข้อมูลขั้นตอนนี้ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) โดยเป็นการวิเคราะห์เปรียบเทียบความสัมพันธ์ และความสอดคล้องกันระหว่างแนวคิดความเป็นพลเมืองในพระพุทธศาสนาเถรวาท กับ แนวคิดความเป็นพลเมืองที่ปรากฏในทฤษฎีตะวันตกหรือตะวันออก และสรุปผลการวิเคราะห์เอกสารเป็นตัวชี้วัดใน ๓ ประเด็น คือ ๑. ด้านสมรรถนะความเป็นพลเมือง ๒. ด้านการมีส่วนร่วมในสังคม และ ๓. ด้านสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค

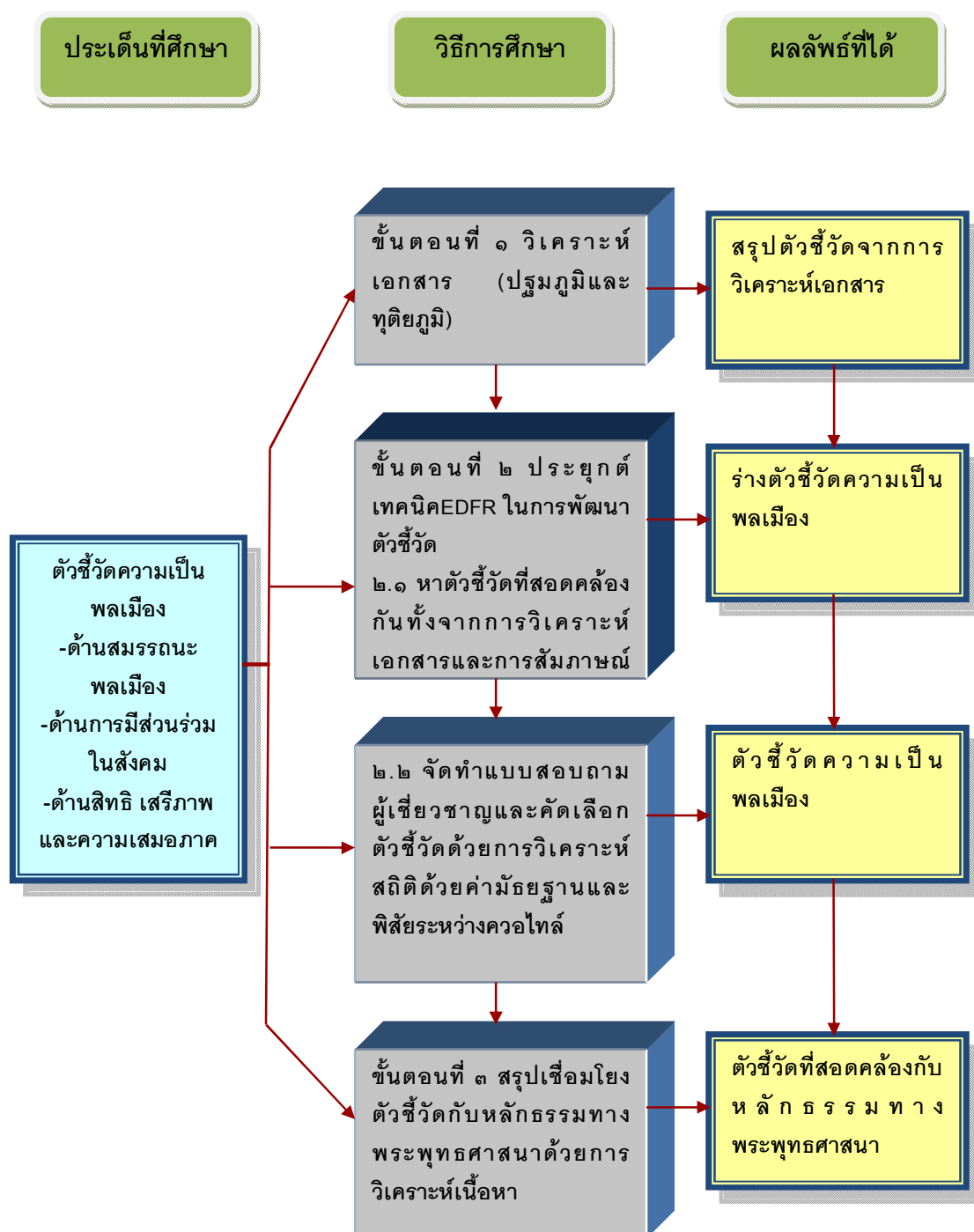
๑.๖.๒ ขั้นตอนที่ ๒ การประยุกต์ใช้เทคนิค Ethnographic Delphi Future Research (EDFR) ในการจัดทำตัวชี้วัด เริ่มต้นจากการจัดทำร่างตัวชี้วัดโดยการใช้องค์ความรู้เอกสารในขั้นตอนที่ ๑ พิจารณาร่วมกับผลการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ วิเคราะห์โดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหาเพื่อหารายการตัวชี้วัดที่สอดคล้องกัน และนำมาสรุปเป็นร่างตัวชี้วัด หลังจากนั้นนำร่าง

ตัวชี้วัดดังกล่าวมาจัดทำเป็นแบบสอบถามผู้เชี่ยวชาญจำนวน ๑๒ ท่าน ตามแนวทางของเทคนิค EDFR แบบสอบถามมีระดับความเห็นชอบในตัวชี้วัดจำนวน ๕ ระดับคือ เห็นด้วยอย่างยิ่ง เห็นด้วยปานกลาง ไม่เห็นด้วย ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง นำผลที่ได้จากการวิเคราะห์สถิติในการสอบถามรอบแรกให้ผู้เชี่ยวชาญพิจารณาคำตอบอีกครั้งในรอบที่สองเพื่อหาฉันทามติของกลุ่ม

การพิจารณาคัดเลือกตัวชี้วัดตามเทคนิค EDFR ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยค่าสถิติมัธยฐานและพิสัยระหว่างควอไทล์ โดยมีเกณฑ์การคัดเลือกตัวชี้วัดคือ มีค่ามัธยฐานเท่ากับหรือมากกว่า ๓.๕๐ และมีพิสัยระหว่างควอไทล์ไม่เกิน ๑.๕๐

๑.๖.๓ ขั้นตอนที่ ๓ สรุปตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองและเชื่อมโยงกับหลักธรรมทางพุทธศาสนา นำตัวชี้วัดที่ได้จากขั้นตอนที่ ๒ มาสรุปและวิเคราะห์เชื่อมโยงกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาโดยใช้วิธีการวิเคราะห์ สังเคราะห์ ตีความ สรุป และเชื่อมโยงตัวชี้วัดกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ด้วยเทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เพื่อให้ได้ตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองที่สอดคล้องกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท รวมทั้งวิเคราะห์ประโยชน์และการนำตัวชี้วัดที่พัฒนาขึ้นไปประยุกต์ใช้

แผนผังแสดงขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

๑.๘ ประโยชน์ที่จะได้รับ

๑.๘.๑ ได้ผลการวิเคราะห์แนวคิดความเป็นพลเมือง

๑.๘.๒ ได้พัฒนาตัวชี้วัดความเป็นพลเมือง

๑.๘.๓ ได้ทราบความสอดคล้องของความเป็นพลเมืองตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งจากการศึกษาเอกสารและจากทัศนะของผู้เชี่ยวชาญ

๑.๘.๔ ได้พัฒนาตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองที่นำมาช่วยชี้เป้าหมาย กระบวนการพัฒนา และคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของพลเมืองในด้านต่าง ๆ อันสอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาขึ้น

๑.๘.๕ เป็นประโยชน์ในการวางนโยบายและการดำเนินการในการพัฒนาพลเมืองที่เป็นรูปธรรม